

GYÁNI GÁBOR

Az olvasó táblabíró

Középosztályi műveltség a 19. század végén

Néhány éve, hogy Karády Viktornak a zsidó és nem zsidó társadalom (s középosztály) fejlődéséről vallott felfogása körüli vitában szóba került az olvasás és a könyvkultúra társadalomtörténete is. Úgy találtam ugyanis, hogy nem támasztják alá komoly tények Karády ama megállapítását, mely szerint (ahogy „Mikszáth híres anekdotája” is igazolja) a vidéki magyar úri házakban egyáltalán nem lehetett még (vagyis: a dualizmus korában!) könyveket találni akkor, midőn „a polgárosuló zsidó családok már obligát módon beszerezték a német klasszikusok (Goethe és Schiller) mellett a hazai klasszikusok díszkiadásait is...”¹ A vitatott kijelentés keltette bizonytalanságot, mint írtam, csak a „forrásokon nyugvó mikroelemzés juttathatja majd nyugvópontra”.² S noha egy-egy korabeli anekdota sokat elárul a múltról, a történésznek azonban tanácsos a „megbízható”, vagy akként értékelt dokumentumokra hagyatkozni, amikor ténymegállapítást tesz. S azért sem árt e tekintetben az óvatosság, mert mint Karády egyebütt maga is megjegyzi: a jelenségről „igen kevés kemény jelzés [pozitív adat – Gy. G.] áll rendelkezésre”. Majd egyetlen adatra építve újból határozottan kijelenti, hogy a zsidó értelmiség és középosztály már amiatt is intenzívebb kapcsolatokat ápolt a könyvekkel, mert bevándorlóként és asszimilánsként „érthetően magasabb tájékozódási és információ-igénnyel léptek fel, mint a nemzedékeken át immobilis törzsökös lakosság, annak elitjét is beszámítva”.³ Egyáltalán nem megnyugtató azonban Karády tézisének a megalapozottsága, mivel hiányzik mellőle a zsidó középosztály ellentétéként posztulált „törzsökös” középosztály, vagy elit mint olvasóközönség természetének a közelebbi vizsgálata. Éppen ez a célja a mostani írásnak, melyben úgy próbálok eljutni a múlt század végi magyar olvasóhoz, hogy a magánkönyvtárak világába kalauzolom a mai olvasót.

Az olvasás múltjának történeti-szociológiai feltérképezése többféleképpen is megoldható. Az egyik legkézenfekvőbb (jóllehet közvetett) módszer a valamikori

1 Karády Viktor: A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. In: *Uő: Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok.* Bp. 1997. (Kontextus könyvek) 97.

2 Gyáni Gábor: Polgárosodás mint zsidó identitás. BUKSZ 1997. 271.

3 Karády Viktor: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. In: *Uő: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok.* Bp. 2000. (Replika könyvek 6.) 36.

magánkönyvtárak rekonstruálása és elemzésük; a másik utat az olvasói szokások és élmények megismerése kínálja, jóllehet a kutató dolgát ekkor felettébb megnehezíti a megfelelő források hiánya, mivel csupán naplók és memoárok (olykor pedig a szépirodalom) aknázhatók ki e célból. Kizárólag bennük esik elvetve szó az olvasott könyvekről és lapokról, valamint arról, hogy miféle szellemi élményekre tett szert a könyvet vagy a lapot forgató korabeli olvasó. Az imént említett forrásra jó példa Táncsics Eszter és Csorba Géza nemrégiben részlegesen publikált naplója az 1870-es évekből.⁴

Ehhez képest némileg kedvezőbb a helyzet, bár a források esetlegessége és szűkössége továbbra is kísért, amikor magánkézben lévő valamikori könyvgyűjteményeket vizsgálunk. A hagyatéki leltárak jelentik ebben az esetben a legkézenfekvőbb történeti forrást. Leltárakat hasznosítva adott Tóth István György is átfogó képet a Magyarország kora újkori alfabetizációját gazdag helyi (nyugat-dunántúli) levéltári forrásanyagon feldolgozó monográfiájában a 18. századi nemesi magánkönyvtárakról. A szegényes, valamint a kifejezetten gazdag nemesi bibliotékákat egyaránt bemutatva végül megállapította, hogy a köznemesek zöme, lévén, hogy még a 18. század végén is írástudatlan volt, lényegében nem tartott otthon könyveket. Miután azonban a könyv ekkortájt már viszonylag olcsó portékának számított, lényegében csak az egyéni mentalitás, a szellemi igényesség szabta meg, hogy az írástudók közül viszont ki mennyi könyvet vásárol és mekkora könyvtárat tart fenn. A nemzedékről nemzedékre öröklődő, sőt az oldalági rokonok közt is folytonosan vándorló nemesi könyvtárak általa feltárt állománya arról győz meg, hogy mindenekelőtt a *jog* és a *történelem* iránt mutatkozott akkoriban különösen élénk érdeklődés, a szépirodalom ugyanakkor alig vonzotta a nemesi olvasókat.⁵

Fülöp Géza foglalta össze a témának a 18. és 19. század fordulójára, valamint a reformkorra vonatkozó historikumát. Különösen a főrangúak (főpapok és arisztokraták), illetve a „középrendű”-ek (értelmiség, hivatalnoknemesség, vidéki birtokosok, alsópapság) bibliotékáit dokumentálta egyedi példák során át. Számunkra elsősorban a középbirtokos nemesek és a nemesi eredetű tisztviselők körében fellelt magánkönyvtárak nagysága és jellege tűnik fontosnak. Természetesen Fülöp Géza sem vállalkozhatott arra, hogy pontosan megbecsülje e réteg könyvolvasó (és könyveket vásárló) hányadát. Igaz, a korabeli (és a 18. századi) diskurzus alapján feltételezte, hogy nagy számban található még az országban parlagi életet élő, műveletlen vidéki nemesek.⁶ Megállapításához ide kívánkozik Arany László *A délibábok hőse* című verses regényének (1872) néhány sora: „Másnap Balázs szétnéz az agglegényes / Tanyán; ah, mily kietlen, idegen! / Kongó szobák, kis ablakok, szegényes / Bútorzat,

4 E napló ilyen szempontú értékeléséhez vö. *Molnár Julianna–Varju Zsuzsanna*: Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus kori polgárság magánéletében. Magyar Könyvszemle 1999. 337.; *Gyáni Gábor*. Folytonosság és átalakulás a budapesti elit- és tömegkultúra múltjában. In: A pesti polgár Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Szerk. Gyáni Gábor–Pajkossy Gábor. Debrecen, 1999. 174

5 *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) 227–228.

6 *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978. (Irodalomtörténeti könyvtár 33.) 196.

régi puska egy szegen. / Nagy sárkemence (ő a gőzre kényes), / Könyvtár gyanánt naptár lóg zsinegen, / Búzhódt cselédház, füstös konyha, pitvar, / Gazos kert, rongyos ólak, sáros udvar.”

Az állományukat tekintve jól dokumentált nemesi könyvtárak pedig arról vallanak, hogy a szépirodalom ekkor sem vonzott túlzottan sok olvasót és továbbra is a tudományos munkák, valamint a vallásos irodalom (a biblia és a teológia) volt a meghatározó.

Fülöp Géza részletesen elemzett néhány gazdagabb nemesi bibliotékát. Az 1831-ben a zalai közkönyvtárnak átengedett Skublics-féle gyűjtemény, továbbá Csépan István jákói, Sárközy István nagybajomi és Újfalvy Sándor erdélyi birtokosok könyvtárainak az állománya, valamint 23 Bács megyei nemesi könyvtárról a múlt század végén készült sommás beszámoló adatai alapján végül arra a következtetésre jut, hogy: „az ország egész területén keletkeztek a műveltebb nemesek udvarházaiban számottevő nagyságú és értékű könyvgyűjtemények...”⁷

A tételszerűen megismert nemesi könyvtárak bizonyossága szerint a könyvgyűjtő birtokosok kétségkívül előnyben részesítették a modern, vagyis a 19. századi kiadású és magyar nyelvű munkákat, lett légyen szó tudományról, vagy szépirodalomról. Ami jelzi, hogy a reformkorban váltás következhetett be a művelt nemesség szellemi orientációjában: a 18. században még domináns vallási témájú és latin nyelvű művek helyét a modern nemzeti műveltséget adó könyvek kezdték elfoglalni.

A kiegyezést követően György Aladár adatfeltáró és elemző munkája teremt biztos alapokat az olvasás történeti-szociológiai tárgyalásához. Az *Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* égisze alatt György Aladár 1885 januárjában 5650 kérdőívet küldött szét az országban különféle intézményeknek (iskoláknak, egyházi szervezeteknek, törvényhatóságoknak, testületeknek) és magánszemélyeknek, a könyvtáraikra vonatkozó adatok szolgáltatására kérve a címzetteket. A 18 kérdőpont többek között a könyvek számát, tematikus és nyelvi összetételét, a könyvek használati módját (van-e külön könyvtárhelyiség, folyik-e kölcsönzés), valamint a könyvek nyilván tartásának hogyanját és más egyebeket tudakolta.

A kérdőívekre 2270 válasz érkezett vissza, közülük 964 magánszemélytől. Az első magyarországi könyvtári statisztika tehát közel ezer dualizmus kori magánbibliotéka világába enged bepillantást.⁸ Nem célunk a roppant gazdag, s eddig úgyszólván teljesen kiaknázatlan forrásanyag beható feldolgozása.⁹ A bennünket ezúttal közelebről foglalkoztató magánkönyvtárak e statisztikába foglalt adatsorai és a részletesen külön is bemutatott 138 könyvgyűjtemény ismeretében azonban bátran

7 I. m. 213.

8 György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. 1. Bp. 1886. (Hivatalos Statisztikai Közlemények) 4–9.

9 A forrást, elsőik között, Reisz László elemezte, ám csupán az egyesületi könyvgyűjteményeket vette górcső alá: Reisz László: Egyleti könyvtárak a dualizmus idején. Statisztikai Szemle 1989. 620–632. György Aladár művének a magánkönyvtárakat érintő részét egyetlen családi könyvtárral kapcsolatban jól hasznosítja, Cieger András: A Lónyay-Kappel-vagyon nyomában. Egy „újarisztokrata” család vagyoni helyzete és életkörülményei a 19. század második felében. Történelmi Szemle 1998. 107.

kijelenthetjük: a múlt század végén már valóban sok a magánkézben lévő könyvek száma az országban.

De vajon kik a tulajdonosai ezeknek a néhány száz, olykor néhány ezer műből (és ennél is valamivel több egységből) álló magánkönyvtáraknak? 964 „könyvtárlajdonos” adatait összegzi György Aladár foglalkozási osztályozása: 19%-uk volt tanár és tanító, 15%-uk tisztviselő, 12,8% tartozott a papsághoz, 9,8%-ukat adták a bírók és ügyészek, további 8,9% került ki a birtokosok, 8,8% az arisztokrácia és 8,2%-a pedig bizonyos értelmiségi foglalkozások művelői (az orvosok, mérnökök) közül. Az egyes családi könyvtárak nagyságát illetően, természetesen, már egészen másként alakultak a rétegek közötti arányok. Az arisztokrácia kezén találjuk a könyvállomány közel *egyötödét*, további egy-egyhetede a tanszemélyzet, valamint a papok könyvtáraiból került ki, míg a többi középosztályi réteg legföljebb egy-egyti-zedét, esetleg kisebb hányadát (az orvosok, mérnökök alig több mint öt százalékát, az ügyvédek és bírák is csak alig több mint hat százalékát) birtokolták a teljes könyv-állománynak.¹⁰

Nem kevésbé érdekfeszítőek és fontosak azok a statisztikai adatok, amelyek a könyvállomány nyelvek és téma szerinti megoszlását dokumentálják. György Aladár megállapítása szerint a 964 magánbibliotéka anyagának 37,2%-a, táblázatos kimutatása szerint pedig egyenesen 43%-a volt magyar nyelvű munka.¹¹ Az eltérés abból ered, hogy a könyv szöveges részében a szerző 845 613, a táblázatban viszont 731 310 művet tüntet fel anélkül, hogy magyarázatot adna a különbségre. Német nyelvű volt a könyvek nagyjából egyharmada (31,8%, illetve 36,7%) és latin vagy francia nyelvű mű alkotta a gyűjtemények egyöntetűen 11,3–13%-át. A könyvek, helyesebben a művek tematikai megoszlása ugyanakkor arról árulkodik, hogy a századelő és akár a századközép viszonyaihoz képest is átalakult az olvasói igény. Közel hatszáz (596) könyvtárról áll rendelkezésünkre az adatoknak ilyenfajta rendszerezése. Ebből kiténik, hogy: „A legelterjedtebb szakok közé tartozik magánkönyvtárainkban a *történelem*, mely alatt azonban igen csekély kivétellel csak a hazai történetre vonatkozó művek gyűjteményét kell érteni.”¹² S ez talán nem is oly meglepő, nem számít nóvumnak, az viszont már igen, hogy a történelmi tárgyú munkáknál (arányuk 15,7%) is nagyobb a szépirodalom könyvtárakon belüli mennyiségi súlya (19,4%), ugyanakkor igen elenyésző a teológiai művek aránya (az utóbbi százalékos részesedéséről nem is készült külön kimutatás).

A szépirodalmi, valamint a nyelvi-nyelvészeti művek léptek elő ez időre a magánkézben lévő könyvgyűjtemények törzsanyagává. Ez pedig azt jelzi, hogy az idők során megnőtt a nemzeti jellegű műveltség iránti olvasói igény. Hiszen az említett „szakok”-ba besorolt könyvek zöme minden bizonnyal magyar nyelvű és egyúttal magyar tárgyú munka volt, bár erről nem szól külön statisztikai kimutatás, sőt olyan keresztábra sem került a kötetbe, amely feltüntetné, hogy az egyes szakok könyvei között mekkora volt a magyar nyelvű művek aránya. Ám amint György Aladártól

¹⁰ György A.: i. m. 417.

¹¹ I. m. 420., 522–523.

¹² I. m. 413.

korábban már idéztük, mivel a történelmi könyvek is szinte csak hazai vonatkozásúak, a szépirodalom és a nyelvészet mellett ez a „szak” is a nemzeti öntudat ápolása szempontjából fontos műveltség gyarapításához járult hozzá érdemlegesen.

Nem hangsúlyozhatjuk túl e megfigyelés jelentőségét, hiszen a korábról ismert magánkönyvtárakra egyértelműen a német és kevésbé a latin, vagyis a deákos műveltséget képviselő művek nyomták rá a bélyegüket. Erre vallanak az olvasás tekintetében az arisztokrácia és a papság mellett még szóbajövő rétegek, a helyi politikai vezető szerepet is játszó városi polgárság, valamint a művelt középbirtokos nemesiség, a bene possessionatus tagjainak ismert könyvtárai.

Az 1804-ben elhalálozott pesti polgár, Pisztory József hagyatékában 120 könyvet írtak össze, ebből 81 (67,5%) volt a német nyelvű munka.¹³ Tunyogi Szűcs Dániel, szabolcsi nemes 1834-ben leltárba foglalt 218 művet felölelő gazdag könyvtárának ugyanakkor közel a *negyede* állt latin nyelvű művekből (közte néhány görög auktorral) és csupán 5,5%-a volt német nyelvű munka.¹⁴ Az immár kétharmadában (sőt annál is nagyobb hányadában) magyar nyelvű könyvekből álló gyűjtemény a könyvtártulajdonos tagadhatatlan deákos műveltségét tanúsítja, mint ahogy a pesti német polgár korábban (és a reformkor évtizedeiben, sőt: talán a második felében) is szinte kizárólag a német (s főként nem is a bécsi, hanem a távolabbi német) kultúra világában élt.¹⁵

A nem magyar nyelvű könyvek mennyiségi túlsúlya sokáig fennmaradt ezután is a természet- és nem egy társadalomtudományi területen ott, ahol a magyar nyelvű szakirodalom még jó ideig lépéshátrányban volt a főleg német nyelvű tudományossággal szemben. Példaként megemlíthetjük az orvosi szakirodalmat: a gyorsabb tudományos tájékozódás céljait szolgáló magyar nyelvű szaksajtó 1857-ben az *Orvosi Hetilap* megindításával vette kezdetét, jóllehet ezt követően sem szűnt meg az *Ungarische Chirurgische Presse* megjelentetése, mivel továbbra is nagy szükség volt az országban egy német nyelvű orvosi folyóíratra.¹⁶ S némiképpen hasonló a helyzet a történetírás, a nyelvészet, valamint az irodalomtörténet kivételével szinte az összes többi tudományban is. Jóval később ugyanezt bizonyítja a *Városi* (a mai *Szabó Ervin*) *Könyvtár* 1920–1921-es kölcsönzőiről (és az általuk kikölcsönzött könyvekről) a tisztí ügyészség irataiban fennmaradt kimutatás. Az összesen 20, zömében értelmiségiek vagy tanulók és egyetemisták (12 fő), valamint magán- és

13 Szívós Erika: Városvezető elit Pesten a XVIII–XIX. század fordulóján. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XXV. Bp. 1996. 18. A szerző a teljes könyvlistát közreadja írásában.

14 A hagyatéki leltárt közli: *Kujbusné Mecsei Éva*: Hagyatéki iratok. (Szabolcsi nemesek és nyíregyházi mezővárosi polgárok végrendeletei, hagyatéki leltárai és árvagyami számadásai a XIX. század első feléből.) In: Helytörténeti tanulmányok. IX. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1993. (Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 9.) 41–108.

15 A 19. század eleji pesti német (és szlovák) kulturális miliőről ld. Heiszler Vilmos: Soknyelvű ország multikulturális központja. Németek és szlovákok a reformkori Pest-Budán. Budapesti Negyed 1994. nyár 5–22.

16 Batári Gyula: Orvosi viták a hazai egészségügyi szaksajtóban 1850–1867 között. In: Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Szerk., bev. Németh G. Béla. Bp. 1988. 517.. 535.

közhivatalnokok (8 fő) alkotta olvasói kör 47 közgazdasági, szociológiai, filozófiai és politikaelméleti (s csak elvétve szépirodalmi vagy irodalomtörténeti) művet kölcsönzött ki (és lelejtett el időben visszaszolgáltatni). Ebből 24 (42,8%) a német, 19 a magyar nyelvű (33,9%) művek száma, végül akadt köztük három francia, illetve egy angol nyelvű könyv is.¹⁷

A György Aladár-féle könyvtári statisztika arról is számot ad, hogy hogyan alakult például a közhivatalnoki réteg, az állami, helyhatósági és a bírósági tisztviselők könyvtáraiban a könyvek nyelvi megoszlása. A statisztikailag dokumentált közel ezer könyvtártulajdonos durván egytizede, 109 személy tartozott ebbe a társadalmi körbe; ők átlagosan 859 művet (1382 kötetet) tartottak otthonaikban. Könyveik nyelvek szerinti megoszlása arra enged következtetni, hogy a deákos műveltséget elhagyva, de a német nyelvű kultúra iránti fogékonyságot is megőrizve a közhivatalnokok ekkoriban már elsődrendűen a magyar nyelvű írott kultúra fogyasztóivá váltak: könyveik kereken *háromötöde* (59,4%-a) ugyanis magyar nyelvű munkákból állt, további több mint egynegyede (28,6%-a) viszont német és mindössze 5%-a latin nyelvű mű volt; ez utóbbiból éppen csak annyit találunk könyvtáraikban, mint francia nyelvű könyvekből.¹⁸

A magánkönyvtárak idézett statisztikája hozzásegít bennünket ahhoz, hogy megállapítsuk: mi lehetett az egymáshoz mért súlya a 19. század végi művelt közép- és felsőbb osztályok körében a latinos (deákos), a németes, valamint a modern magyar műveltségi elemeknek. A partiumi Nagybánya kapcsán vetette papírra Réti István, festő 1940-ben azt a gyakorta általánosabban is hangoztatott véleményt, mely szerint a múlt században mindvégig a deákos műveltség jelentette a legfontosabb összekötő kapcsot a (vidéki) úri középosztály tagjai között, ez szolgáltatta a réteg mintegy közös kulturális kódját. „Az értelmiségi osztályban a tisztviselők e többféle csoportjához [kinestári hivatalnokok, ügyészségi alkalmazottak – Gy. G.] kapcsolódott még néhány orvos, ügyvéd, aztán a papság, tanárok, egypár helyi középbirtokos, gazdagabb bányatulajdonos és régi nagyobb kereskedőcsalád. Ezek együttesen olyan úri egységben ötvöződött kis társadalmat alkottak [...], melyben] az egység, ez az összhang akkor a közös életszemléletről, ez pedig a közös latinos iskolai alpműveltségből eredt, amely az egész XIX. századi magyar értelmiségnek egységes jellemét is adta.”¹⁹

A lateiner értelmiség (és középosztály) létét és ekként meghatározott jellegét a narratív források más köre is igazolja. Babits Mihály mindkét ági felmenői szintén ezt a szocio-kulturális miliőt példázzák. Babits apja, az először szekszárdi törvényszéki bíró, később fővárosi, majd pécsi királyi ítéltáblai bíró szintű ehhez a társadalmi típushoz tartozott. „Régi, diákos műveltségű familiából származom – vallotta a költő Szabó Lőrincnek 1920-ban –, s egész csomó könyvet örököltem. Ezek a

17 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) IV 1410 f. 19 018–19 020., 19 022–19 030., 19 032., 19 049–19 051., 21 646., 21 649., 21 814. A főváros pert kívánt indítani a könyvtár gondatlan olvasói ellen.

18 György A.: i. m. (A tábla) 462–524.

19 Réti István: Egy város jellemképe (Nagybánya). I. Nyugat 1940. 38–39.

könyvek őseimről beszélnek. Először apámról, kinek jogi könyvtára, sajnos, még az én gyermekkoromban [Babits 16 évesen, 1899-ben vesztette el az édesapját – Gy. G.] padlásra került, s jóformán elkallódott.”²⁰

Az ambiciózus, így jogtudományi, főként büntetőjogi stúdiumokat folytató bíróról Belia György, irodalomtörténész is azt állapította meg, hogy: „Művelt európai és magyar egy személyben [...], aki] korszerű és nemes gondolatokat tud magába fogadni; nem afféle, állami hivatalba szabadult parlagi nemes, hanem az állam szolgálatában is önállóan gondolkodó értelmiségi ember, független bíró, foglalkozásából eredően is demokratikus úr; [...] noha liberális ő maga is, de nem a műveletlenek felszínességével, hanem annak az embernek méltóságával, aki családi örökségként kapta művelődési igényét és remekművekből műveltségét.”²¹

A jogász képzettségű és latinos műveltségű id. Babits Mihály ugyanakkor élénken érdeklődött a művészetek iránt is (műkedvelő hegedűs volt, joghallgató korában pedig maga is verselt), és emellett figyelemmel kísérte a természettudományok eredményeit: tagja volt a *Természettudományi Társulat*nak, melynek még a közlönyét is járatta.

A költő többi felmenői között szintén gyakoriak voltak a művelt, egyúttal komoly könyvtárral rendelkező személyek. Anyai ágon volt a költő rokona az a Kelemen kanonok, „aki Rómában végezte felsőbb tanulmányait, s olyan könyvtárat gyűjtögetett össze, mely bizonyára túltett azokon a literátus nemesi könyvgyűjteményeken, melyeknek gazdáik üres óráikban Horatiust olvasgattak luga-saik húsán, s gyermekeik vagy unokáik születési dátumát amszterdami kiadású kedves Tacitusukba jegyezték.”²² Mind róla, mind Babits egy másik, szintén Kelemen orvos nagybátyjáról, aki külön agglégényként könyveket, kizárólag magyar könyveket gyűjtött, Belia azt jegyzi meg, hogy „többre becsülte értelmiségi mivoltát az úrinál”.²³ Ennyi is elegendő annak érzékeltetésére, hogy a gyakorta nemesi származású értelmiségiek vagy (képzett) hivatalnokok a veretes latin és jogi műveltségük birtokában sem feltétlenül zárkóztak el a múlt század második felében egy másfajta kulturális orientáció elől. S már nemcsak a történelem érdekelte őket (ami korábban is jellemző volt), hanem a szépirodalom is kezdte elfoglalni helyét ebben a mindinkább magyar nyelvű (olvasói) kultúrában. A következő fejezet keretei között pedig a történelmi és az irodalmi témájú könyvek iránti heves érdeklődésük lehetséges okaira is igyekszünk magyarázatot találni.

Egy táblabíró könyvtára a század végén

1891-ben vették leltárba a „Néh. Sebestyén Pál nyug. kir. táblabíró hagyatékában lelt könyvek címjegyzéké”-t, amely a művek szerzőjét, címét, kiadásának az évét, a kötetek számát, végül azt tüntette fel, hogy fűzött vagy kötött könyvről van-e

20 *Belia György*: Babits Mihály tanulóévei. Bp. 1983. 46.

21 I. m. 45–46.

22 I. m. 48.

23 I. h., továbbá 36.

szó.²⁴ A tiszti cím- és névtár 1879-es kiadásában még a *Budapesti Királyi Ítéltábla* bírójaként feltüntetett²⁵ Sebestyén Pál a hagyatéki iratok közt talált kegydíj (nyugdíj) fizetési ív tanúsága szerint 1888-ban vonult nyugállományba. A nőtlen és gyermektelen bíró nem sokkal ezután, 62 éves korában, 1891. május 5-én halt meg.

Sebestyén Pál 1829-ben Pápán református családba született. Apja „rendelés alatt álló hivatalnok”, olyasvalaki tehát, aki egyik hivataltól éppen egy másikhoz tartott. Érdekes a keresztaapa személye is: Sebestyén Pál, ügyvéd. A köztisztviselő és értelmiségi családba született Sebestyén életútjáról a fennmaradt levéltári források alapján ennél többet azonban nem sikerült kideríteni. Az árvaszéki iratokból egyértelműen kitűnik ugyanakkor, hogy Sebestyén Pál 47 339 forint értékű „tisza hagyatéka” révén vagyonos középosztálybeli közhivatalnokként fejezte be az életét.

Vagyonának legértékesebb részét az az egyemeletes, hétlakásos, 30 ezer forint-ra taksált Magyar utca 46/a. számú ház képezte, melynek nemcsak tulajdonosa, hanem az egyik lakója is volt egyúttal. Első emeleti háromszobás lakása viszonylagos igénytelenségre utal: ebben a tekintetben nem állt azonban teljesen egyedül. A néhány évvel korábban meghalt Andrassy úti háztulajdonos (és nyugalmazott huszárkapitány) hasonló esetére hivatkozhatunk bizonyítékként.²⁶ Jellemző, hogy lakásának ingóságait még csak nem is helyiségenkénti részletezésben, hanem ömlesztve vették leltárba az árvaszéki becsüsök, és az is sokat mond, hogy a bútorzat becsült értéke mindössze 273, a ruházataé pedig 167 forint volt. Annál jelentősebb tételt alkotott a ritkán tapasztalható alapossggal dokumentált könyvtár. Ez külön is nagy öröm, mivel a hagyatéki eljárások során csak kivételes esetekben vette magának a fáradságot a hatóság, hogy *egyenként* foglalja jegyzékbe az örökhagyó könyveit; a dolgot rendszerint azzal intézték el, hogy kerek számban (100 vagy 500) tüntették fel a könyvek teljes mennyiségét. A Sebestyén könyvtáráról felvett tételes jegyzék éppen ezért a hagyatéki iratanyag bizonyonnyal legértékesebb része. Igaz, a gyűjtemény nagyságát illetően egymástól eltérő számok szerepelnek az iratokban: egy helyen 640, másutt 766 tételről szólnak a kimutatások, a könyvekről összeállított tételes jegyzék ugyanakkor 713 művet nevez meg. A következőkben ezt az utóbbi adatot vesszük alapul.

Sebestyén Pál könyvei között ismételtelen, olykor kéziratos formában is felbukkannak Sebestény Gábor, színműíró és humorista művei. Ebből arra gyanakodhatunk, hogy netán rokoni kapcsolat fűzte őket egymáshoz, bár a levéltári forrásban nincs semmi, ami ezt közvetlenül alátámaszthatná. Tudjuk viszont, hogy Sebestény Gábor, polgári foglalkozására nézve főügyész, éppen az időben állt Veszprém megye szolgálatában, amikor Sebestyén Pál Pápán a világra jött. Hasonlóképpen feltételezhetjük, hogy táblabíránk Sebestény István, református lelkésszel és teológiai tanárral is rokonságban állhatott. Ezt a kapcsolatot nemcsak az teszi valószínűvé, hogy az örökhagyó könyvtárában megvolt Sebestény István *Messiológia* című műve (1835),

24 BFL IV 1411 b. 1267/1891. Sebestyén Pál hagyatéka.

25 Magyarország tiszti cím- és névtára 1879. Bp. 1879. 167.

26 *Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940).* Bp. 1998. (Nagyítás. Szociológiai könyvek 12.) 132. (A Ferenczy-lakásról van szó.)

valamint egy halotti beszédének a kéziratos példánya, de az is, hogy a korábban sokfelé lelkészkedő Sebestény István a későbbi táblabíró születése idején (s egészen 1837-ig, nyugalomba vonulásáig) történetesen Pápán ténykedett teológiai tanárként.

Érdeemes azonban egy szó erejéig még visszatérni Sebestény Gábor személyéhez. Az 1794-ben Debrecenben született és 1864-ben Pesten meghalt jogvégzett író ügyvédként közel negyedszázadon át volt Veszprém vármegyei tisztviselő (1847-től immáron főügyési minőségben), s eközben két alkalommal is a megye országgyűlési követe; később, egészen 1862. évi nyugdíjaztatásáig pedig a soproni főtörvényszék ülnökeként, végül az úrbéri törvényszék alkalmazásában végezte hivatalnoki munkáját. Babits őseihez hasonlóan értelmiségiként is kitűnt társai közül. Már fiatalon rendszeresen publikált a *Tudományos Gyűjteményben* és színdarabokat is írt már ekkoriban. A Kazinczyval levélbeli kapcsolatot ápoló Sebestény Gábor e mellett nótagyűjteményt tett közzé az 1820-as és 1830-as években.²⁷ Úgy is tartották őt számon a korabeli személyi adattárakban, mint akit „kifogyhatatlan elméssége, élénk szelleme és anagramma-rögtönzéseiért, »magyar Demosthenes«-nek neveztek”.²⁸

Mindennek két szempontból van vagy lehet számunkra némi jelentősége. Először azért, mert a mondottak jól mutatják, hogy a 19. századi jogvégzett és akár ügyvédként, akár ügyészként (vagy bíróként) tevékenykedők köztisztviselői státuszával gyakran és könnyen összefért az (alkotó) értelmiségi magatartásforma. A kérdés ma még jórészt feltáratlan, néhány egyedi, viszont annál jellemzőbb példa, és egy kézenfekvő analógia segítségével azonban némileg eloszlatathatjuk a homályt.

Ragadjunk ki például néhányat a Sebestyén Pál könyvtárában talált művek szerzői közül. Itt van mindjárt Szalay Ágoston, akinek *Magyar levelestár* című, 1861-ben publikált könyve szerepel az árvaszék által rögzített könyvlistán. Szalayval (1811–1877) kapcsolatban a Pallas lexikon jellemző módon így fogalmazott: „Atyja óhaj-tása s nevelése, családi hagyományai és személyes hajlamai folytán kora ifjúságától kezdve hivatalnoki pályán volt.”²⁹ S való igaz: a jogi végzettségű Szalay 1833-tól 1850-ig az állam kötelékében tisztviselői beosztásban dolgozott, 1854-től pedig egészen a haláláig vidéki, majd fővárosi törvényszéki elnökként ténykedett. S mindeközben komoly tudományos munkát fejtett ki, melyet az *Akadémia* azzal ismert el, hogy 1858-ban a levelező tagjai közé választotta Szalay Ágostont.

A nem is csupán műkedvelő történész közhivatalnok fia, Szalay Imre viszont már valóságos értelmiségiként folytatta a családjában szinte kötelező, a nagyapával kezdődő deákos műveltség kultiválását. Jóllehet először ő maga is ítélőtáblai hivatalnokként helyezkedett el, később viszont, Pulszky Ferenc nyugdíjba vonulása után a *Nemzeti Múzeum* igazgatója lett.³⁰

Az iménti példák hitelét tovább erősíti, hogy a birodalom osztrák felében az állami bürokrácia telis-tele volt ekkoriban alkotó értelmiségiekkel. Ezért is vallhatja a

27 Sebestyén. In: A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. XIV. Bp. 1897. 1019.

28 Sebestyén Gábor. In: Magyar lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. XIV. Bp. 1885. 536.

29 Szalay. In: A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. XV. Bp. 1897. 375.

30 I. h.

kérdéssel behatóan foglalkozó kutató azt az álláspontot, hogy „a hivatalnokok a közeposztálybeli értelmiség társadalmi, kulturális stb. magatartásával rendelkeztek...”³¹ Nem meglepő tehát, ha az osztrák levéltárak közigazgatási iratgyűjteményei kifejezetten bővelkednek a hivatalnokok tudományos és szépírói ambícióit dokumentáló kéziratokban.³²

Azért sem egészen mellékes kérdés, hogy Sebestény Gábor és táblabíránk valóban rokoni kapcsolatban álltak-e egymással, mert tisztáznunk illene, mennyi lehetett az örökhagyó által beszerzett és mennyi a máshonnan örökölt könyvek aránya. A művek megjelenési dátumát áttekintve arra következtethetünk, hogy az esetleg öröklött könyvállomány mennyisége mindenképpen eltörpült Sebestény Pál saját vásárlásai mellett. Könyvtárának közel a háromötöd része (57,1%) ugyanis 1860 után megjelent művekből állt és mintegy a háromnegyedet pedig az 1840-et követő fél évszázadban adták ki. Így noha nyolc mű 17. és további 60 pedig 18. századi könyv volt. együttes arányuk még így is alig haladta meg a könyvek egytizedét, és a 19. századi, de még 1840 előtt kiadott művek aránya is csupán a teljes gyűjtemény egyhatodának felelt meg.

A 713 művet és 1811 kötetet tartalmazó, az 1885-ös országos statisztika fényében a közhivatalnoki magánkönyvtárakhoz mérve átlagos méretűnek tűnő gyűjteményben tehát a modern, korabeli kiadású tudományos, szépirodalmi és egyéb könyvek domináltak. A kortárs könyvtermés képezte tehát Sebestény Pál gyűjteményének a törzsét, ráadásul a magyar nyelvű kiadványok voltak túlsúlyban (ez adta kétharmadukat); csupán a kötetek számát tekintve érte el a német nyelvűek aránya az egyébként nem elhanyagolható egyharmados arányt, egyébként pedig valamivel 30% alatt maradt részesedésük (a német nyelvű művek között számos sokkötetes lexikont és sorozatot találunk). Latin nyelvű könyvek ugyanakkor meglehetősen gyér számban fordulnak elő a könyvtárban, arányuk 5-6% körül alakult.

A könyvtár tematikai összetételét rekonstruálva, osztályozásunk eredményeit az alábbi táblázatban összegezzük:

Téma	Arány (százalékban)
Jogtudomány (törvénygyűjtemények is)	15,7
Történelem	13,5
Szépirodalom (és irodalomtörténet)	11,2
Földrajz (és térképek, útleírások, bedekker)	10,8
Folyóiratok	6,6
Természettudomány	5,5
Teológiai és egyházi irodalom (és bibliák)	5,5
Szótárak, nyelvtanok, lexikonok és kalendáriumok	5,5
Életmód-irodalom (háztartási útmutatók, szakácskönyvek)	5,3
Politikai (pamflet) irodalom	5,0
Statisztika (és közgazdaságtan)	3,0
Egyéb	9,0

31 *Waltraud Heindl*: A felsőszintű bürokrácia kialakulásáról Ausztriában (1780–1867). (Kérdések, módszerek, források.) *Történelmi Szemle* 1987–1988. 22.

32 I. h., különösen a 31. jegyzet.

Elsőként is a könyvtár tematikai összetételének a sokszínűsége tűnik fel, hiszen a jogi tárgyú és nagyrészt német nyelvű munkák mellett közel egyenlő súllyal képviseltették magukat a történelmi, geográfiai, a természettudományi, politikai, teológiai és egyházi vonatkozású, vagy a statisztikai könyvek, végül nem elhanyagolható a hétköznapi élettel kapcsolatos gyakorlati kiadványok aránya sem. A könyvtár tulajdonosát tehát kétségekívül széles körű intellektuális érdeklődés mozgatta könyvei beszerzésekor. Sebestyén Pál közhivatalnokként is igényes értelmiségi módjára élt és jogi szakértelmének a karbantartása mellett láthatóan nagy gondot fordított a társadalomismereti jártasság megszerzésére (statisztika), valamint a nemzeti öntudat szempontjából kulcsfontosságú történelmi és szépirodalmi műveltség ápolására. Az utazáshoz és a háztartás szakszerű viteléhez szükséges olvasnivalók nagy száma pedig Sebestyénnek a polgári kulturális és életmódbeli minták iránti fogékonyságáról tanúskodik.

A könyvtár nyelvek és témák szerinti szerkezeti sajátosságai együttesen azt mutatják, hogy Sebestyén Pál főként az 1840 és 1880 közti magyar nyelvű könyvtermésből válogatva, állandó és komoly erőfeszítéseket tett egyfajta modern nemzeti műveltség kialakítására, és azon volt, hogy megfelelhessen az ezen eszmény jegyében támasztott elvárásoknak. Kivált könyvtárának történelmi, statisztikai, politikai és szépirodalmi anyaga tükrözi ezt az általunk neki tulajdonított szándékot. Könyveinek alaposabb vizsgálata tehát azért sem lesz teljesen haszontalan, mert a művek e korpuszában a korszerű, egyszerre nemzeti és polgári műveltség akkori olvasmányanyagát rekonstruálhatjuk.

Sebestyén Pál igyekezett beszerezni a múlt század közepi hazai leíró statisztika majd minden neves művelőjének a művét, így Fényes Elektől hat könyve is volt (úgy mint a *Magyarország leírása*, 1847, vagy a *Geográfiai szótár*, 1851), s nem hiányoztak mellőle Hunfalvy János művei sem (*Magyarország és Erdély eredeti képekben*, 1856; valamint *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása*, 1864, és további két könyve). Ugyanakkor megvolt könyvtárában Keleti Károly és Kőnek Sándor két-két, illetve Galgóczy Károly egy munkája.

A történelmi, a politikai irodalom és természetesen a szépirodalom együttesen képes érzékeltetni, hogy mi lehetett a nemzeti műveltség korabeli éltető forrása: ez kétségekívül a reformkor, valamint 1848–1849 tapasztalati világában és történelmi emlékezetében rejlik. A politikai irodalom műfajához sorolt művek szerzői között leggyakrabban Széchenyi István neve fordul elő, aki őt, kivétel nélkül az 1840-es években írt munkájával szerepel (pl. *Kelet Népe, Politikai programtöredékek, Magyar Játékszínről*). Rajta kívül néhány konzervatív politikai közíró, mint Dessewffy József két (*A Hitel című munka taglalata, Bártfai levelek*), Kecskeméthy Aurél hat (többek közt a gróf Széchenyi Istvánról írt műve), illetve a Kákay Aranyos néven jegyzett az *Országgyűlési árny- és fényképek* (1861) és *A mi nagy férfaink. Legújabb fény- és árnyképek* (1874), továbbá Falk Miksa két, illetve Kossuth Lajos és gróf Lónyay Menyhért egy-egy művére bukkanunk. Külön említendő annak a polémiának az anyaga, amely Görgei Artúr megnyilatkozásai (*Egy nyugodt szó*, 1867; *Gazdátlan levelek*, 1867) kapcsán keletkezett (Aschermann Ferenc: *Görgei, visszhangok a czáfolatokra*, 1867; Asbóth Lajos: *Cáfolat Aschermann védiratára*, 1867). További politikai pamfle-

tek is felbukkanak a könyvtárban, mint az Aeropag szerzői névvel jegyzett *Magyar kormánypolitika* (1872), vagy a Spectator álnév mögé bújó szerző *Melyik párthoz tartozom* (1873) című könyve és több más hasonló kiadvány. Az iménti névsor és a könyvek fenti listája azt sejtetik, hogy táblabíránk valószínűleg az enyhén konzervatív politikai értékeket érezhette igazán közel magához. Beszédes kivételnek tűnik Kossuth egyetlen itt őrzött műve, ám az is a Széchenyivel folytatott vita során született (*Felelet gróf Széchenyi Istvánnak*, 1841).

A különösen nagyszámú történelmi szakmunka az előbbieknél vegyesebb képet mutat, ám ebben az esetben is tetten érhető a nemzettudat szempontjából kulcsfontosságú közelmúlt, a reformkor és 1848–1849 mint téma gyakorisága. Horváth Mihály úgyszólván minden érdemleges munkája megvolt Sebestyén könyvtárában. Így többek között az 1846-os *Magyarok története*, a *Huszonöt év Magyarország történetéből* (1864), vagy az egy évvel később megjelent *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* című ismert Horváth-munka (és még további három könyve). Szilágyi Sándor négy műve díszelgett a polcokon, közte az 1850-ben napvilágot látott *Magyar forradalom története* című munka. Úgyszintén a historizáló nemzettudatot életetik azok a könyvek, melyek szerzői a múlt tárgyi emlékeit a nemzeti emlékezet fogszóiként és hordozóiként örökítették meg. Kővári László 1851-ben közzétett *Erdély régiségei*, Rómer Flóris *Bakonyi régiségek, vázlatok* (1860), vagy Henszlmann Imre *Magyarország műemlékeinek ismertetése* (1876) című könyve tartozik ide.

Az eddig felsoroltak mellett további szakmunkákra is felfigyelhetünk, melyek az Árpád-házi királyok, a reneszánsz, a nemzeti függetlenségi küzdelmek vagy éppen Erdély historikumát taglalják. A kor legnevesebb szaktörténészei éppen ilyen tárgyú könyveikkel képviseltetik magukat a gyűjteményben: Szilágyi Sándor előbb már említett művei mellett *Erdély története* című 1866-os könyvével, Csánki Dezső *Mátyás udvara* (1884), Szabó Károly *Béla király névtelen jegyzője* (1860) és egy további művével, Ráth Károly *II. Rákóczi Ferenc emlékiratai* (1861), Márki Sándor pedig *Tököli Imre* című monográfiájával (1885) váltotta meg a belépőjegyet a bibliotékába; végül Acsády Ignác és Fraknoi Vilmos egy-egy munkája szintén ott díszelgett valamelyik könyvszekrényben.

A modern szakszerű történetírás azonban nem egymagában fémjelezte a históriát, hiszen a régi magyar történeti munkák egy-egy nevezetesebb darabja is megvolt Sebestyén könyvei között. Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* egy 1860-as években megjelentetett magyar nyelvű kiadása mellett Katona István *Historia eritica regni Hungariae* című sokkötetes munkájának az egyik kötete, vagy Budai Ézsaiás több műve (*Magyarország históriája*, 1811), illetve Engel János Keresztély munkája, a *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenlander* egy 1813/14-es kiadású kötete, végül Horvát Istvánnak két, Bod Péternek pedig három műve gazdagította a történelmi könyvek állományát.

Több mint érdekes, hogy a történelmi művek kevés kivétellel a magyar nemzeti múlttal foglalkoznak és csak néhány reprezentatív francia liberális historikus magyarrá fordított munkáját szerezte be Sebestyén a maga számára. Így Thiers (az 1864-es magyar kiadású) *Waterloo* és az *I. Napóleon első trónlemondása* című munkája (1865), továbbá Mignet-től *A francia forradalom történetének* egy német kiadású

kötete, Guizot 1851-ben magyarul is kiadott *Az angol köztársaság bukása*, valamint Augustin Thierry öccsének, Amédée Thierry-nek *Atilla története* (1865) című könyve, végül Ernest Renan *Jézus élete* (1863) volt meg a fővárosi táblabíró könyvtárában. A franciakon kívül a német történetírást egyedül Friedrich Rüstow, a kor ismert és népszerű katonai szakírója képviselte, akinek számos hadtörténeti munkája is szerepelt Sebestyén könyvtárában.

A 18. századi, sőt a reformkori magánkönyvtárak történeti vizsgálatai is egyöntetűen azzal a tanulással jártak, hogy a szépirodalom nem vagy alig jutott ekkoriban szóhoz a gyűjtött könyvek között. Ami részben abból is eredt, hogy a fikciós irodalom súlya és jelentősége a későbbiekben jellemző állapotokkal összevetve sokkal csekélyebb volt az akkori könyvtermésben is. A kérdés így szól tehát: mikor került sor váltásra ezen a téren, és milyen jellegű volt a változás?

Sebestyén könyvtára kapcsán arra következtethetünk, hogy a 19. század derekán, vagy legalábbis a század második felében történt meg az észrevehető elmozdulás afelé, hogy a szépirodalmi olvasottságon alapuló műveltség váljon meghatározóvá, vagy a korábbiaknál hangsúlyosabbá. Határozottan erre vall a vizsgált magánkönyvtár tematikus keresztmetszete, hiszen a jogtudományi és a történeti tárgyú, tehát kifejezetten tudományos művek mellett, velük közel azonos számban a szépirodalom is erősen képviselteti már magát: 62 irodalmi mű szerepel a könyvlistán és nívumként 18 olyan műről is szó esik, melyek magáról az irodalomról szólnak, vagyis írói életműveket ismertető-elemző irodalomtörténeti szakmunkák.

Nem állítjuk azonban, hogy túlnyomórészt szépirodalmi érdeklődés szabta volna meg Sebestyén olvasói tájékozódását, ám egyfajta szépirodalom mégiscsak hatott rá műveltségének a formálódása során. Kérdés: miféle szépirodalom került előtérbe ennek során? Röviden azt mondhatjuk, hogy a nemzeti irodalom. Az a magyar nyelvű modern honi szépirodalom kezdte betölteni ezt a szerepet, amely nagyrészt a reformkori szellemi felvirágzásnak volt az eredménye: hiszen csekély az annál régebb keletű irodalom jelenlétére utaló könyv, a külföldi szépirodalom pedig szinte egyáltalán nincs is képviselve a gyűjteményben (a kivételeket Kotzebue két könyve, valamint J. F. Cooper *Az utolsó mohikán* című regényének a magyar fordítása jelentik).

Ami viszont a 18. századi magyar irodalmi termést illeti, Bod Péter három könyve, Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* egy 1799-es kiadása, továbbá Faludi Ferenc, Gyöngyösi István egy-egy műve említhető. Így tehát vitathatatlanul a modern, vagyis a 19. századi magyar irodalom képezi a szépirodalmi gyűjtemény magvát. Nevezetesen: Csokonai Vitéz Mihály összegyűjtött verseinek két kötete (1816) és *Lilla* című kötete mellett (1808) a líra műfaját Kölcsey Ferenc (*Munkái*, 1832) és Vörösmarty Mihály (*Bujdosók*, 1830) képviseli. Sebestyén azonban a prózát jobban kedvelhette a líránál, s talán éppen ez az egyik oka, hogy egyetlen Petőfi-kötete sem volt (ennek további lehetséges okáról később lesz szó), így nem csoda, hogy Jósika Miklóstól (akiben a kedvenc íróját sejtethjük) hat, Jókai Mórtól pedig három mű is szerepel a jegyzéken (*Csataképek*, 1861; *Boldogháza*, 1869; *Mondjuk ki az igazat*, 1878). De megvolt Sebestyénnek Eötvös József *Karthusija* is, továbbá Kisfaludy Károly (*Válogatott elbeszélések*, 1873; *Tihamér*, 1878) és Fáy András két-két műve

(*Hasznos házi jegyzet*, 1826; *Mátrai vadászat*, 1886), Katona József *Bánk bánja*, vagy Kisfaludy Sándor (*Regék a magyar előidőkből*, 1866), valamint Erdélyi János (*Válogott magyar közmondások*, 1862), egy-egy munkája.

A szépirodalom a tudomány tárgyaként szintúgy helyet kapott már Sebestyén könyvtárában. Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története* első (1851-es) és egy jóval későbbi, immár az összes kötetet felölelő (1872) kiadása mellett számos írói életrajz is bekerült Sebestyén gyűjteményébe: szinte alig akad olyan számottevő század eleji és reformkori költőnk, akiről ne szólna legalább egy, főként az 1880-as években megjelentetett tudományos feldolgozás. Ennek során immár Petőfi is kvalifikálta magát a gyűjteménybe (Vukovics Sándor: *Petőfi Sándor életéből*, 1883), mellette Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Garay János, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Tompa Mihály, vagy Jósika Miklós adott témát a kor irodalomtörténészeinek (Zolyomi Lajos és Ferenczi József a leggyakoribb szerzők). Nem hiányzik ugyanakkor Sebestyén könyvtárából az utolsó szerzemények közül való nyolckötetes Szinnyei József-mű, a *Magyar írók élete és munkái* (1890) sem.

Már a múlt században sem csupán a könyv jelentette a művelt rétegek olvasmányanyagát, mivel az időszaki sajtótermékek széles skálája is az olvasók rendelkezésére állt. Mi sem bizonyítja ezt jobban mint hogy a Sebestyén-féle gyűjtemény közel 7%-át folyóiratok alkották. Figyelemre méltó, hogy a külföldi periodikák nagyobb súllyal estek latba, mint az idegen nyelvű kötetek a könyvek sorában. Német (elvéve francia) folyóiratokra bukkanunk, melyek részben képes családi magazinok (a Stuttgartban megjelenő *Über Land und Meer*, a *Familien Journal*, a lipcsei *Illustrierte Zeitung* és a *Die Gartenlaube*), ritkábban tudományos, vagy ismeretterjesztő orgánumok (*Archiv für Natur und Kunst*, *Vierteljahrschrift*). A hazai lapok ennél jóval szélesebb választékában markáns, egyúttal népes kategóriát képeztek a tudományos periodikák (kezdve Péczeli József 18. század végi *Mindenek Gyűjteményévé* és folytatva a *Századok*, a *Történelmi Tár*, a *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, a *Természettudományi Közlöny*, a *Magyar Múzeum* orgánumaival). Amíg azonban a honi tudományos folyóiratok szinte kivétel nélkül a kiegyezés körüli vagy az azt követő évekből valók, addig a könyvtárban fellelhető politikai és irodalmi lapok többnyire reformkoriak, s azon belül is nagyobb részét harmincas évek végi évfolyamokból állnak. A *Társalkodó* 1836–1838-as, a *Jelenkor* 1835-ös, a *Figyelmező* 1837-es, a *Sas* 1833-as, a *Századunk* 1838-as, a *Koszorú* 1836-os, az *Élet és Litteratúra* 1826–1828-as, az *Erdélyi Múzeum* pedig egyenesen 1815-ös évfolyamaival képviselteti magát. A családi és az élclapok viszont vagy abszolutizmus koriak (*Bazár*, 1864–1866), vagy a dualizmus korából valók (*Borszem Jankó*, 1868–1878; *Ország-Világ*, 1887). Végül 1848 sajtója is jelen van a gyűjteményben a *Marczius Tizenötödike* egy és a *Budapesti Híradó* két 1848-as számával. Nem tartjuk viszont merő véletlennek, hogy a radikálisabb politikai áramlatokat képviselő lapok ilyen szerény helyet kaptak, hiszen a politikai pamflet irodalom kapcsán korábban már regisztrálhattuk Sebestyénnek a liberális reformgondolat egy kevésbé radikális változatához, vagyis a Széchenyi eszmevilágához fűződő bensőséges viszonyát. A könyvtár reformkori lapválasztéka is éppen erről tanúskodik a *Jelenkorral*, a *Figyelmezővel*, a *Társalkodóval*, vagy a *Sassal*

az élén. Jellemző továbbá, hogy a nívós és a középszerű irodalmi lapok egyformán helyet kaphattak Sebestyén könyvtárában: az előbbit az *Élet és Litteratúra*, a *Koszorú* és az *Athenaeum*, az utóbbit pedig a Sas képviseli; bár így is felettebb homogén a teljes kollekció.³³

*

Történelem és irodalom – ez a két téma uralta tehát a könyvtárban őrzött folyóiratok tematikai skáláját és egyúttal ez a két kulturális terrén adta Sebestyén Pál *korszerű és nemzeti* műveltségének az alapját is, amihez a statisztikai és geográfiai tudásanyag is hozzájárult valamelyest. E műveltség korszerűségét az biztosította, hogy 19. századi, lényegében a reformkorra és az 1848–1849-re irányuló érdeklődést és tematikát fejezte ki; nemzetinek pedig azért tekinthetjük, mert magyar szerzők (írók és tudósok) magyar nyelvű, és a nemzeti tudat artikulálása szempontjából alapvetően fontos művek alkották. Sebestyén könyvtárát és a belőle kikövetkeztethető műveltséget utólag mérlegre téve semmiképpen sem érthetünk tehát egyet az olyasfajta, tanulmányunk elején idézett történetírói megállapítással, amely sommásan szembeállítja egymással az eddig kellően még nem is elemzett zsidó középpolgári olvasói kultúrát, valamint a nemesi származású, vagy legalábbis „hagyományos” (közhivatalnoki) középosztály írott kultúrához fűződő viszonyát.

GÁBOR GYÁNI

A JUDGE AS READER

MIDDLE CLASS EDUCATION IN THE LATE 19TH CENTURY

The reading culture (education) of the upper classes may be explored through an examination of their libraries. Local research carried out in the 18th century and national surveys performed during the period of reform in the 19th century revealed the existence of a reading class of nobles (and aristocrats). They primarily collected academic works and were interested above all in jurisprudence and history. A national statistical survey of private collections was performed at the end of the 19th century: many of the more substantial collections (comprising at least 1000 volumes) belonged to members of the intelligentsia (teachers, priests, and physicians), but some belonged to landowners and government officials. A majority of books were written in German or Latin. In addition to historical works, literary works were of increasing significance. The statistics indicate that a structural change in education and learning took place over the course of the century: Latin culture and academic works gradually gave way to literary and academic works published in Hungarian.

The subject of the case-study is an analysis of a book catalogue found in the estate of Pál Sebestyén, a well-to-do Budapest trial judge who died in 1890. Sebestyén's library comprised 713 works (1811 volumes). Not surprisingly the number of legal works is the greatest (16%), but other types of books are also numerous: historical

33 A lapok megítéléséhez vö. A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Szerk. Kókay György. Bp. 1979. (A magyar sajtó története), valamint A magyar sajtó története. II/1. 1848–1867., II/2. 1867–1892. Szerk. Kosáry Domokos–Németh G. Béla. Bp. 1985. (A magyar sajtó története) passim. A társasági-családi lapokhoz Id. *Lipták Dorottya*: A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságotolvások a századvégen. Budapesti Negyed 1997. nyár-ősz 45–70.

works (14%), literary works (including historical literary works) and geographical works (with maps) (11%). An analysis of the catalogue demonstrates that in Hungary—as in Austria—it was no rarity to find a government official who was well-educated or even a successful academic or man of letters. It is also possible to reconstruct the reading material that served as the basis of the *modern national* and *middle-class* culture (of learning) in the second half of the 19th century. As regards fiction, the main interest was in the literary works of the reform period, while historical works tended to cover the reform period and the events of 1848–1849. The library also contained historical works covering earlier periods of national history, while the great number of statistical publications indicate a desire for knowledge of society. The relative scarcity of books in Latin and religious/theological works proves the existence of an effort on the part of the middle classes to establish some kind of modern form of education and learning. This is underlined by the fact that purchases tended to be made of books that had been published after the 1840s. The case-study shows that a change in the structure of education and learning took place at some time in the middle—or third quarter—of the 19th century.